

Zamyšlení nad českým oborem mezinárodních vztahů: Pokus o bourdieuovský pohled

PETR DRULÁK

Reflections on the Czech discipline of IR: a Bourdieuan perspective

Abstract: This article deals with the Czech discipline of International Relations addressing its recent historical evolution as well as its current state. It relies on the concepts of field, capital, doxa and habitus developed by the French sociologist Pierre Bourdieu. It argues that the discipline was founded in the late 1950s as a part of the political field, entering the field of science as late as the 1990s. Therefore, the main dichotomies of the field were defined politically for most of the time, e.g. reformist communists vs. orthodox communists or anti-communists vs. communists. Nowadays, the dichotomy refers to the role of theory, which splits empirical and descriptive research from theoretically oriented research. This analysis also takes into account the professional trajectory of the author and his embedded position within the discipline.

Key words: Bourdieu, Czech discipline of international relations, sociology of science, field, capital, communism, theory.

Reflexe vlastního oboru je důležitou součástí sociálněvědního zkoumání. Struktura a sociální poměry, které v něm panují, spoluvytvářejí podmínky poznávání reality, jež má obor zkoumat. Obor představuje proto sociální realitu, v níž se pohybují individuální badatelé, kteří vědomě či nevědomě respektují její zákonitosti. Jeho reflexe nám proto pomáhá reflektovat hranice našeho poznání dané zákonitostmi oboru.

Mezinárodní vztahy patří všude na světě spíše k mladším oborům sociálněvědeckého bádání. V českém prostředí to platí dvojnásob. Navíc zde ještě působí přirozené limity menších států, v nichž obor představuje několik málo pracovišť s hrstkou výzkumníků. Obor je pak závislý na několika osobnostech a nabízí se otázka, zda ho má vůbec smysl zkoumat jako strukturovaný sociální fenomén či zda by nebylo případnější zaměřit se na individuální biografie a psychologické profily úzké skupiny jeho hlavních představitelů.

Smysl má patrně obojí, tento text se však pokouší o náčrt sociologické reflexe. Zmíněná slabost sociálních struktur oboru představuje vážnou, nikoli však nepřekonatelnou překážku této reflexe. Za inspirující považují v tomto ohledu způsob, jímž se o sociologický pohled pokouší samotné studium mezinárodních vztahů. Společensví států, jež zkoumají mezinárodní vztahy, se podstatně liší od společensví jednotlivců, jimiž se tradičně zabývá sociologie. Každý pokus o sociologický pohled na mezinárodní vztahy musí proto překonat nejméně dva problémy. Musí se vyrovnat s tím, že povahu mezinárodního společensví určuje pouze několik málo dominantních aktérů (velmocí). Musí vzít také v úvahu, že normativní struktury mezinárodního jednání jsou obecně považovány za natolik slabé, že řada pozorovatelů (zejména z řad realistů) vůbec pochybuje o existenci sociálních struktur mezinárodního života. Přesto je možné najít řadu úspěšných a vlivných přístupů k výzkumu mezinárodní politiky, k nimž patří například celý konstruktivismus, které opírají svá zkoumání o sociologické teorie.

Inspirován jejich příkladem se rovněž pokouším o aplikaci sociologické teorie na český obor mezinárodní vztahy, jemuž dominuje několik aktérů a jehož sociální struktury jsou poměrně slabé.¹ Využívám k tomu teoretický aparát, který vypracoval francouzský sociolog Pierre Bourdieu, jeden z nejvýznamnějších představitelů světové sociologie druhé poloviny dvacátého století (Šubrt, 2001). K jeho nejvýznamnějším dílům patří právě reflexe francouzského akademického prostředí šedesátých let (Bourdieu, 1988). Nicméně otázce sociálních podmínek vědeckého zkoumání se věnuje i v dalších dílech (Bourdieu, 2000; Bourdieu, 2004).

Nabízí se otázka, do jaké míry lze aplikovat jeho konceptuální aparát, odrážející francouzskou sociální realitu, na výzkum malého českého oboru, poznamenaného všemi diskontinuitami našeho politického vývoje. Domnívám se, že to možné je, ale pouze pod podmínkou vědomí toho, že koncepty a teorie necestují úplně volně mezi různými sociálními kontexty a že je třeba je pro takové cestování vždy náležitě upravovat. Tento text se pokouší o předběžné zamyšlení nad tím, jak by mohla aplikace některých bourdieuvských konceptů vypadat, pokud by se vydaly na cestu z Francie šedesátých let do tehdejšího Československa a pak do naší současnosti.

ZÁKLADNÍ POJMY

Není vůbec jednoduché definovat základní pojmy, které Pierre Bourdieu používá ve svých analýzách. Bourdieu je přizpůsobuje zkoumané materii, čímž se posouvá jejich význam od díla k dílu. Tuto skutečnost nelze chápat jako slabinu. Naopak, pokud mají být předmětem zkoumání tak rozdílné oblasti, jako je postavení menšin, role umělců, funkce médií či práce akademiků, jak je tomu u Bourdieua, tak je zcela na místě upravit abstraktní koncepty do takové podoby, která umožní získat empiricky zajímavé poznatky. Z těchto důvodů je nutné chápat následující pojmy v kontextu výzkumu akademické obce, pro něž jsou uzpůsobeny.

Pro tuto analýzu je možné považovat za klíčové tři koncepty Bourdieuvy sociologie: pole (*champ, field*), kapitál a habitus. Pole představuje specifický, strukturovaný, sociální kontext, v jehož rámci jednají aktéři. Čím je pole specifické a strukturované? Specifičnost pole je dána předpoklady, které hráči svým jednáním vědomě či nevědomě respektují (doxa). Tyto kognitivní a hodnotící předpoklady mimo jiné zahrnují základní schémata jednání, sdílená metodologická pravidla a dichotomie, které umožňují sebedefinice členů pole (například realismus/idealismus). Přijetí těchto předpokladů je podmínkou členství v poli, pouze aktem jejich přijetí se aktér stává aktérem. Bourdieu rozlišuje celou řadu polí, pro tuto analýzu je důležité především pole politické a vědecké. Politické pole představuje sociální kontext profesionálních politiků, kteří mezi sebou soutěží o kontrolu nad legitimním použitím zpředmětněných mocenských zdrojů, jakými jsou například právo, armáda, policie či veřejné finance. Hlavními aktéry jsou politické strany a jejich interakci je možné chápat jako sublimovanou formu občanské války (Bourdieu, 1991, s. 181).

Naopak ve vědeckém poli na sebe působí badatelé a jejich instituce (školy, fakulty, katedry a instituty), kteří usilují o kontrolu nad pravdou. Kritériem pravdivosti je soulad s objektivní realitou, přičemž Bourdieu chápe objektivní realitu jako to, co badatelé v daném poli sami v daném okamžiku za objektivní realitu považují (Bourdieu, 2000, s. 113). Pravda, o níž vědcům jde, není nikdy neměnná a absolutní, je vždy situovaná v určitých historických podmínkách, které odráží. To však neznamená, že by byla čistě subjektivní. Konkrétnímu poznatku je ve vědeckém poli přiznána pravdivost pouze tehdy, pokud je přijat ostatními badateli, kteří jsou si navzájem neúprosnými konkurenty v soutěži o vědeckou prestiž. Poznatek, který projde tímto tvrdým testem, se pak alespoň načas stává pravdou. Ve vědeckém poli se proto snoubí jak prvky konkurence (snaha vyniknout nad ostatními), tak i prvky spolupráce (uznání výsledků konkurenta získaných v souladu s uznávanými postupy). Jak politické, tak i vědecké pole vyvíjí svou vlastní doxu, která pole vymezuje a určuje jeho pravidla soutěže.

Zatímco specifičnost pole vyplývá z jeho doxy, jeho struktura je dána pozicemi a vzájemnými vztahy aktérů. Ty závisejí na typu kapitálu, který se v poli uplatňuje, a na jeho rozložení v rámci pole. Rozložení se teoreticky pohybuje mezi dvěma krajnostmi – monopol a rovnoměrnost. Umožňuje nám odlišit aktéry více vybavené kapitálem (ovládající pole) od aktérů méně vybavených (ovládaných). Aktéři pak na sebe vzájemně působí tak, že každý se snaží o maximální akumulaci určitého typu kapitálu, přičemž síly pole působí směrem k jeho zachování, to jest ve prospěch ovládajících.

Kapitál představuje souhrn zdrojů, které mohou aktéři úspěšně uplatnit při jednání v rámci pole. Tak jako se vyskytují různá pole, existují i různé typy kapitálu. Vedle ekonomického kapitálu, který je intuitivně nejsrozumitelnější, neboť odpovídá všeobecné představě o kapitálu jako o materiálním bohatství, proto Bourdieu mluví rovněž o kapitálu kulturním, sociálním a symbolickém (*Šubrt, 2001, s. 109*). Kulturní kapitál například zahrnuje dosažené vzdělání, sociální kapitál je založen na sociálních kontaktech a symbolický kapitál se opírá o uznání ostatních aktérů.

Tím není však výčet různých forem kapitálu zdaleka vyčerpán, neboť Bourdieu uzpůsobuje svůj koncept kapitálu specifikám jednotlivých polí. Politický kapitál, který se uplatňuje v politickém poli, je spojen s výkonem stranických a státních funkcí (například ministr, předseda strany, poslanec), které nositeli zpřístupňují mocenské zdroje státu. Ve vědeckém poli Bourdieu rozeznává dvě formy kapitálu – akademický a intelektuální (*Bourdieu, 1988, s. 78*). Akademický kapitál se podobně jako kapitál politický zakládá institucionálně, vyplývá z institucionálního postavení svého nositele. Opírá se především o akademické funkce (například vedoucí katedry, děkan, člen oborové rady, člen akreditační komise, člen grantové komise, člen vědecké rady) a o tituly (docent, profesor, doktor věd). Nositelé akademického kapitálu ovládají institucionální a personální reprodukci pole, akademický kapitál jim slouží jako mocenský zdroj v tzv. akademické politice. Ponecháme-li tuto formu kapitálu se vytváří a uplatňuje uvnitř akademických institucí, které jsou svou povahou národní, je akademický kapitál národní, to jest za hranicemi státu ztrácí svůj význam.

Naopak intelektuální kapitál má symbolický charakter. Není přímo spojen s výkonem akademických funkcí, nýbrž závisí na akademickém uznání nositele ze strany jeho kolegů/konkurentů. Vzhledem k tomu, že většina vědeckých oborů existuje mezinárodně, je i intelektuální kapitál mezinárodní (*Bourdieu, 2004, s. 57*). Jeho nejvýznamnějším zdrojem jsou publikace, vydané u těch nejprestižnějších mezinárodních vydavatelů, dále pak citační indexy, překlady do jiných jazyků, vedení výzkumných týmů či členství v klíčových edičních a redakčních radách. Nositelé intelektuálního kapitálu ovládají ideovou reprodukci pole.

Ačkoli se různé formy kapitálu svou podstatou liší, rozhodně nejsou nesouměřitelné. Bourdieu mezi nimi pozoruje celou řadu vztahů. Ukazuje například, že různé formy kapitálu lze navzájem směřovat, přičemž jejich směnné kurzy patří k důležitým vnějším i vnitřním charakteristikám pole. Ke vztahu mezi akademickým a intelektuálním kapitálem ve vědeckém poli však poznamenává, že v poli s vysokou mírou autonomie obvykle probíhá akumulace jednoho na úkor druhého, to jest intelektuálním hvězdám většinou chybí institucionální vliv a naopak akademičtí funkcionáři jsou z hlediska své intelektuální produkce spíše průměrní či podprůměrní.

Tím se dostávám k otázce autonomie pole. Ta je dána mírou, do níž jsou síly, působící na aktéry uvnitř pole, nezávislé na silách, působících na pole zvnějšku (z jiných polí). V případě vědeckého pole jde především o nezávislost na politickém poli, tedy o to, do jaké míry vztahy v rámci vědeckého pole podléhají rozložení akademického a intelektuálního kapitálu a nikoli politického kapitálu. Pouze v podmínkách autonomie si pole vyvíjí svou vlastní doxu a vlastní logiku. O míře autonomie vědeckého pole či jeho součástí v podobě konkrétního oboru svědčí také míra akumulace vědeckého kapitálu na úrovni pole či oboru, v podobě konceptů a metod představujících všeobecně sdílený kapitál pole

či oboru (*Bourdieu, 2000, s. 57 a 112*). Osvojení si těchto konceptů a metod představuje cenu, kterou je třeba zaplatit za vstup do pole či oboru. S rostoucí autonomií se zvyšuje akumulace vědeckého kapitálu oboru a stoupá také vstupní cena do oboru. Bourdieu například ukazuje, jak matematizace fyziky posílila její autonomii, když ji obohatila o nové metody a postupy, což však zároveň vedlo ke zvýšení vstupní ceny a k vyloučení amatérů, kteří se zabývali fyzikou jen pro své potěšení a kteří nebyli schopni vstřebat matematický přístup.

Vedle pojmů pole a kapitál je třetím klíčovým konceptem Bourdieuvy analýzy pojem habitus. Zatímco aktéra představuje strukturu prostředí, v němž se aktéři pohybují a která je tedy z hlediska aktéra vnější, habitus patří do vnitřního subjektivního světa aktéra. Jde o systém „zvnitřněných struktur“ (*Šubr, 2001, s. 106*), podle nichž se řídí vnímání, myšlení a jednání členů určitého pole nebo určité třídy. Jde o jakési neuvědomělé dispozice sociálního jednání jednotlivce, které jsou výsledkem jeho socializace do určitého prostředí. Doxa pole se po socializaci jednotlivce stává součástí jeho habitus. Její přenesení do habitus je nutnou podmínkou konstituce jednotlivce jako aktéra daného pole, neboť pouze po „zvnitřnění struktur“ pole je jedinec schopen ztotožnit se se základním rozvrhem pole. Znamená to, že se oprostí od toho, co je považováno za důležité a nedůležité mimo pole, a přijme rozdělení, které platí v rámci pole. K tomu, co se zvnějšku jeví jako samoučelná hra, začne aktér přistupovat se smrtelnou vážností účastníka, jemuž jde o všechno. V případě vědeckého pole je nejvýraznějším prvkem habituace aktéra tzv. *libido sciendi*, které přetváří *libido dominandi* (*Bourdieu, 2000, s. 111*) do takové podoby, v níž se touha ovládat projevuje snahou zvítězit ve vědecké diskuzi, podléhající přísným pravidlům argumentace, dokazování a vyvracení.

ČESKÝ OBOR MEZINÁRODNÍ VZTAHY: MEZI POLITICKÝM A VĚDECKÝM POLEM

Koncepty pole, kapitálu a habitus poskytují pojmové východisko, z něhož je možné přistoupit k analýze českého oboru mezinárodní vztahy. Umožňují položit si takové otázky, které nás mohou přivést k poznatkům, jež by nebylo možné získat na základě čistě empirického výzkumu, postrádajícího teoretické založení. Empirické zkoumání bude vedeno snahou odpovědět na tři následující otázky:

- 1) Jaké formy kapitálu se v oboru nejvíce uplatňují? Jaký je jejich vzájemný vztah?
- 2) Do jaké míry je obor autonomní na politickém poli?
- 3) Jak vypadají doxa a habitus oboru?

Ačkoli se zaměřím na současný stav oboru, k jeho uchopení je potřeba náčrt historické perspektivy, která umožní zachytit dynamiku vývoje a identifikovat možné trendy. Při analýze historického pozadí současného oboru vycházím z periodizace jeho historického vývoje do šesti období (*Drulák – Druláková, 2006, s. 174*): prvopočátky (20. a 30. léta minulého století), stalinismus (konec 40. let a 50. léta), založení oboru (60. léta), normalizace a rozvrácení oboru (70. a 80. léta), opětné založení oboru (90. léta) a konsolidace (po roce 2000).

Na tomto omezeném prostoru není možné pojednat o všech obdobích, a proto se soustředím na tři nejdůležitější. Vedle vývoje po roce 1989 považuji za rozhodující období let šedesátých. V tomto období byl obor založen a jeho opětné založení v devadesátých letech do velké míry institucionálně i personálně navazovalo právě na šedesátá léta. V každém ze zkoumaných období se pokusím naznačit odpovědi na tři uvedené otázky.

Založení oboru

Stanovení konkrétního data jako počátku vědního oboru bude vždy předmětem sporů. To však nic nemění na tom, že každý historický vývoj má své milníky, z nichž některé jsou důležitější než ostatní. V případě vývoje oboru mezinárodní vztahy je možné za rozhodující milník považovat založení Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii (ÚMPE), kte-

rý vznikl v roce 1957 jako výzkumný ústav Ministerstva zahraničních věcí (MZV), jenž má připravovat analýzy a doporučení pro tvorbu československé zahraniční politiky (Drulák, 2002). V šedesátých letech se ÚMPE stal jedním z center reformněkomunistického myšlení a místem, kde vznikaly návrhy na větší osamostatnění československé zahraniční politiky od vlivu Moskvy. Byl unikátní institucí také v tom smyslu, že v zemi neexistovala vysokoškolská pracoviště, která by se specializovala na mezinárodní vztahy, neboť výuka budoucích diplomatů probíhala v Moskvě. Svou bohatou publikační činností (tematické sborníky a od poloviny šedesátých let čtvrtletník *Mezinárodní vztahy*) a soustředěním výzkumníků (ÚMPE měl více než sto zaměstnanců) měl tento ústav monopolní postavení ve vznikajícím oboru.

Diskuze, které se tehdy v oboru vedly, svědčí o snaze výzkumníků vydobýt pro disciplínu určitou autonomii. Přesto nelze mluvit o tom, že by obor byl jednoznačnou součástí vědeckého pole. Naopak lze tvrdit, že obor mezinárodní vztahy je v té době primárně součástí pole politického. Svědčí o tom několik skutečností. Především se ukazuje, že se doxa oboru příliš neliší od doxy diplomatů. Výzkumníci považují za svůj hlavní cíl přispívat ke změnám československé zahraniční politiky, nevzniká zde autonomní hra vědy se svými vlastními spory, strukturami a odměnami, kde by se střetávala soutěžící *libida sciendi*. Mezi ÚMPE a MZV navíc dochází k čilým personálním výměnám, což přispívá k oslabování vznikajících rozdílů mezi habitem badatele a habitem diplomata. Klíčovou postavou oboru je významný reformní politik Jiří Hájek, který rozhodujícím způsobem přispívá k založení ÚMPE (jeho prvním ředitelem se stává Hájkův bývalý asistent Vladimír Soják).

Rovněž nelze pominout, že rozhodující roli hrálo rozložení politického kapitálu institucionalizovaného v Komunistické straně Československa (KSČ), jejímiž členy byli všichni výzkumní pracovníci (Drulák, 2001). V tomto ohledu byla rozhodnutí o kariérách a o publikacích především politická, další kritéria hrála pouze sekundární roli. Akademický kapitál splýval s politickým kapitálem a obor byl příliš mladý na to, aby zde došlo k výraznější akumulaci intelektuálního kapitálu. Klíčová dichotomie oboru byla politická, odlišující reformní komunisty od ortodoxních komunistů, a v rámci této dichotomie docházelo k akumulaci kapitálu, čímž se obor podstatněji nelišil od KSČ, představující politické pole. Ani mezinárodní obor mezinárodní vztahy na rozdíl například od ekonomie nedisponoval vědeckým kapitálem, který by dovozoval nabízet s dostatečnou vědeckou autoritou řešení nejdůležitějších společenských problémů.

S předcházejícími body souvisí také to, že vznikající habitus badatele v oboru mezinárodní vztahy byl metodologicky založen v popisném výzkumu, přičemž analytické postupy se opíraly buď o ideologická schémata marxismu-leninismu (u ortodoxních komunistů), nebo o intuitivní kategorie (u reformních komunistů, kteří takto čelili dogmatismu). Tento habitus byl utvářen metodologií soudobých dějin jakožto oboru, k němuž měla většina badatelů nejbližší.

Jakkoli obor mezinárodní vztahy náležel do politického pole spíše než do vědeckého pole, trend druhé poloviny šedesátých let směřoval k tomu, aby se obor z politického pole vymanil a našel si místo ve vědeckém poli. Tento posun je možné pozorovat především na úrovni diskuzí mezi účastníky oboru v ÚMPE. K nejdiskutovanějším předmětům tehdejších diskuzí patří otázky autonomie oboru ve vztahu k politickému poli. Badatelé své představy o větší autonomii opírali o dva druhy argumentů (Kotyk, 1967; Kotyk, 1968; Šnejdárk, 1966).

Na jedné straně argumentovali vědecko-technickou revolucí, která si žádá vědecky nestranný rozbor sociálních a politických problémů, jenž by nepodléhal politickým tlakům. Mohli tím diskurzivně mobilizovat obavy ze zaostávání za kapitalistickými zeměmi, které se v té době objevují v diskuzích o opožděném uskutečňování vědecko-technické revoluce v socialistických státech. Na druhé straně zdůrazňovali, že pouze disciplína osvobozená od bezprostředních praktických potřeb zahraniční politiky může poskytovat poznatky,

kteří budou brány ostatními subjekty vážně a které mohou zvýšit legitimitu československé zahraniční politiky. V této podobě šlo o jakýsi návrh směny mezi kapitálem intelektuálním, který badatelé nabízeli politikům, a politickým, který zato na oplátku požadovali. Zatímco nabízený intelektuální kapitál spočíval v nových argumentech, pomáhajících zahraniční politice, požadovaný politický kapitál měl podobu schopnosti vzdorovat bezprostředním zájmům politické praxe. Mělo se jednat o situaci, která by se strukturálně podobala středověké výměně kapitálu mezi právníky a severoitalskou šlechtou, v němž – jak Bourdieu ukazuje – první poskytovali druhým legitimitu výměnou za záruky autonomie rodícího se oboru práva.

O možnostech určité nezávislosti na politickém poli rovněž svědčily některé diskuze, které měly čistě badatelský charakter a nebyly usouvztažitelné v rámci výměn probíhajících v politickém poli. V jedné z nich se například rozebírala povaha studia mezinárodních vztahů. Hlavní spor se vedl o to, zda jde o obor multidisciplinární (Ort, 1966; Ort, 1968) nebo interdisciplinární (Soják, 1966; Soják, 1968). Podobný spor se objevil mezi stoupenci metod současných dějin a těmi, kdo hájili matematické přístupy. Někteří badatelé vymezovali svou motivaci způsobem naznačujícím přítomnost *libida sciendi* jako hlavního faktoru. Například Václav Kotyk (Kotyk, 1967; Kotyk, 1968) mluví o potřebě „vnitřního zaujetí“ pro výzkum, které nebere ohled na to, zda politická praxe porozumí výsledkům výzkumu či zda je bude uskutečňovat.

Ovšem tyto diskuze se mohly naplno rozvinout až v roce 1968 v měsících před srpnovou invazí sovětských vojsk. V tak krátké době si disciplína přirozeně nemohla vytvořit vlastní logiku, pouze stačila formulovat, jakým směrem by se toto vytváření mohlo ubírat. Po invazi došlo k upevnění politické kontroly nad oborem. Reformní komunisté byli vyhozeni a ztratili možnost uplatnění v oboru, celý ÚMPE byl zrušen a namísto něho byl založen normalizační Ústav mezinárodních vztahů (ÚMV). V následujících dvaceti letech byla vyloučena jakákoli diskuze o autonomii oboru.

Analýza období šedesátých let vede k následujícím dílčím závěrům. Navzdory jasným emancipačním tendencím zatím nevzniká obor, který by se vyděloval z politického pole. Rozhodujícím faktorem oboru zůstává politický kapitál a jeho rozložení, přičemž tento kapitál se akumuluje na základě dichotomie mezi reformními a ortodoxními komunisty. Doba oboru spočívá v přesvědčení, že cílem výzkumu je podpora diplomacie, přičemž výzkum je většinou založen na deskriptivní metodě soudobých dějin.

Opětné založení oboru

Počátkem devadesátých let dochází k opětovnému založení oboru tentokrát již v podmínkách demokratické společnosti. Obor vzniká v rámci vědeckého pole, což však nemění nic na věci, že zejména v počátcích hraje při jeho utváření nadále významnou roli kapitál politický. Počátkem devadesátých let vzniká tento obor na několika pražských institucích: transformovaný ÚMV, Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka na Vysoké škole ekonomické a tři katedry mezinárodní politiky na Univerzitě Karlově (dvě na Fakultě sociálních věd a jedna na Filozofické fakultě). Ve druhé polovině devadesátých let vznikají katedry mezinárodních vztahů na regionálních univerzitách v Brně a v Olomouci a o něco později ještě v Plzni.

Zpočátku je veškerý kapitál oboru monopolizován v ÚMV, který zůstává rezortním výzkumným ústavem Ministerstva zahraničních věcí. Zatímco ostatní pracoviště vznikají z ničeho na zelené louce, ÚMV poskytuje možnost zaměstnání, disponuje specializovanou knihovnou, vydává jedině odborné časopisy oboru a má zahraniční kontakty. Naproti tomu pracoviště vznikající na Univerzitě Karlově využívají dobrého jména této univerzity a přitahují české badatele působící v emigraci. V první polovině devadesátých let se tak na univerzitě objevuje Jiří (George) Liška, Vojtěch Mastný a Otto Pick.

Na osobní úrovni hraje na samotném počátku devadesátých let důležitou roli politický kapitál. Ten se opírá o dichotomii komunistů proti antikomunistům, přičemž skupina an-

tikomunistů zahrnuje disidenty, emigranty a osmašedesátníky, tedy bývalé reformní komunisty, kteří byli pronásledováni v sedmdesátých a osmdesátých letech. Právě ze skupiny antikomunistů se rekrutovali zakladatelé a obnovitelé všech pracovišť vytvářejících obor. Nicméně šlo o skupinu maximálně různorodou a její tři součásti se podstatně lišily mimo jiné také tím, jakým druhem kapitálu disponovaly.

Disidenti v důsledku svého aktivního odporu vůči komunistickému režimu disponovali politickým kapitálem, založeným na odmítnutí komunismu, ve větší míře než kdokoli jiný, což zejména počátkem devadesátých let hrálo významnou roli. Zároveň však v důsledku perzekucí většinou nedisponovali ani akademickým kapitálem v podobě titulů, ani intelektuálním kapitálem v podobě uznání v mezinárodních akademických kruzích.

Největší silou osmašedesátníků byl akademický kapitál. Řada z nich budovala úspěšnou akademickou kariéru v šedesátých letech, což jim dodávalo jak na titulech, tak i na zkušenostech, nezbytných k výkonu akademických funkcí. Nicméně vzhledem k nedostačitému rozvoji disciplíny v šedesátých letech nebyli schopni naakumulovat významnější intelektuální kapitál v podobě zahraničních publikací. Rovněž jejich politický kapitál byl vzhledem k jejich komunistické minulosti spíše sporný.

Emigranti disponovali především intelektuálním kapitálem, šlo o významné členy oboru, kteří se těšili uznání svých zahraničních kolegů. Avšak s českým akademickým prostředím příliš zkušeností neměli, jejich akademický kapitál byl proto omezený. Jejich politický kapitál byl nejednoznačný. Na jednu stranu nemuseli dokazovat svůj odpor vůči komunismu, poněvadž to byl obvykle důvod jejich emigrace, rovněž přicházeli ze Západu, který představoval cíl transformace postkomunistické společnosti. Na druhou stranu vztah české společnosti k emigrantům je zatížen řadou stereotypů na obou stranách, které znesnadňují jejich integraci.

Rozhodující skupinou co do počtu a vlivu byli osmašedesátníci. Právě tato skupina uskutečnila obnovu oboru a zaujala v něm rozhodující pozice. Výzkumníci vyhození v normalizačních čistkách se vrátili i do ÚMV, což bylo důležité zejména proto, že ústav vydával jediné odborné časopisy jakožto hlavní orgány oboru. Doxa šedesátých let se tak po dvacetileté přestávce začala reprodukovat v devadesátých letech. Tato kontinuita se projevovala zejména ve dvou rovinách. V rovině metodologické postrádal staronový obor jasnější teoretické a metodologické základy, panoval nepsaný konsenzus, že výzkum je především historickým popisem důležitých událostí. Role teorie byla chápána buď ve smyslu dodavatelky izolovaných konceptů popisného výzkumu (například definovat válku či mezinárodní konferenci), nebo ve smyslu zcela oddělené spekulativní oblasti, která empirickému zkoumání nemá co nabídnout. Logickým důsledkem absence teoretických i metodologických nároků a nevyvinuté doxy je poměrně nízká vstupní cena do oboru.

V rovině autonomie byla reprodukována blízkost k politickému poli. Tato blízkost se například projevovala tím, že se v odborných časopisech oboru objevovaly názorové články diplomatů a politiků. O silném propojení svědčila rovněž běžná praxe některých pracovišť, která svěřovala vedení doktorských prací vysokým státním úředníkům, a to i tehdy, když postrádali příslušnou akademickou kvalifikaci. Nicméně v otázce autonomie dochází k zásadnímu posunu oproti předchozím obdobím, neboť obor se rozvíjí jako vědecká disciplína v rámci vědeckého pole (do značné míry reprodukováná na vysokoškolských pracovištích) a nikoli jako zvláštní součást politického pole, jak tomu bylo v šedesátých letech. I když jsou tedy vazby na politické pole silné, což souvisí také s výsadním postavením ÚMV jako rezortního výzkumného ústavu Ministerstva zahraničních věcí, a jakkoli významnou roli hraje zejména v počátcích politický kapitál, mezinárodní vztahy se jasně vyčleňují z politického pole.

Analýza devadesátých let vede k následujícím předběžným závěrům. V počáteční fázi hraje rozhodující roli politický kapitál konstituovaný dichotomií antikomunisté/komunisté, jeho role se však postupem času snižuje a hlavním zdrojem vlivu se stává kapitál

akademický, což posiluje autonomii oboru. Intelektuální kapitál je okrajový a doxa se opírá o deskriptivní historickou metodu.

Konsolidace

Od konce devadesátých let se obor konsoliduje a mění se povaha jeho kapitálu. Předchozí dichotomie antikomunisté/komunisté ztrácí svou relevanci. Dynamicky se rozvíjejí univerzitní pracoviště, čímž ÚMV ztrácí své monopolní postavení v oboru. Formuje se nová doxa, sílí autonomie a roste vstupní cena.

Tyto změny souvisejí s příchodem nové generace výzkumníků, která se seznamuje s oborem jednak na pracovištích, založených v devadesátých letech, a jednak studiem v zahraničí. Předchozí klasifikační dichotomie antikomunisté/komunisté již nelze aplikovat na tuto generaci. Její příslušníci se při zahraničních pobytech seznamují se zvyklostmi mezinárodního oboru mezinárodní vztahy, jehož doxa zahrnuje kánon teoretické literatury, jakož i konkrétní styl akademického psaní, vyžadovaný předními časopisy oboru (metodologicky založené a teoreticky orientované články strukturované podle zvyklostí anglo-americké argumentace).

Tato doxa mezinárodního oboru se střetává s doxou českého oboru devadesátých let. Tento střet odpovídá dichotomii mezi historií a teorií, která se tak stává základní dělicí linií českého studia mezinárodních vztahů v současnosti. Linie odráží základní disciplinární spor o to, co představuje kvalitní výzkum a co nikoli. Zatímco stoupcem teorie navazují na mezinárodní obor a domnívají se, že se kvalitní výzkum neobejde bez teoretických a metodologických základů, stoupcem historie se soustředí na empirická fakta, která lze podle nich sbírat a vyhodnocovat i bez explicitní teoretické a metodologické orientace.

Tento spor jde napříč novou generací výzkumníků, vymezující dva habituální typy. Na jedné straně jsou ti, kdo byli primárně socializováni do českých akademických institucí, které pod vlivem osmašedesátníků vedly své studenty k historickému přístupu, na druhé straně stojí ti, kteří byli do oboru uvedeni v zahraničí a identifikují se s mezinárodním oborem. Tato linie odlišuje rovněž akumulaci akademického kapitálu od akumulace intelektuálního kapitálu.

Historický přístup umožňuje relativně snadnou akumulaci akademického kapitálu, neboť jeho použitím lze poměrně rychle produkovat publikace pro český trh, na jejichž základě je pak možné získat tituly a granty. Je však naprosto nevhodný k akumulaci intelektuálního kapitálu, neboť takto vzniklé výstupy neodpovídají očekáváním mezinárodního oboru a z hlediska předních mezinárodních vydavatelů jsou nepublikovatelné. Teoreticko-metodologický přístup je časově i intelektuálně náročnější. Taková investice nemá smysl při akumulaci akademického kapitálu na českém trhu, neboť zvýšená náročnost teoreticko-metodologického přístupu vede k zaostávání co do kvantity výstupů za uživateli historického přístupu, aniž by byl náležitě oceněn kvalitativní rozdíl mezi oběma druhy výstupů. Naproti tomu teoretický přístup nabízí jedinou možnou cestu akumulace intelektuálního kapitálu, neboť pouze tímto způsobem lze dosáhnout mezinárodního uznání (*Drulák, 2001*).

Skutečnost, že se hlavní dichotomií oboru stává historie/theorie, která neodpovídá žádným dichotomiím politického pole, svědčí o rostoucí autonomii oboru. S rostoucí autonomií je rovněž spojeno ujasnění akademických kritérií oboru, jde především o zavedení oboustranně anonymního oponentského řízení při posuzování článků a důraz na reflexi literatury v odborných textech. Dochází tím také k růstu vstupní ceny; požadavek reflexe literatury a oponentské řízení odráží autory, jejichž habitus se brání těmto požadavkům, ať už jde o autory z praxe, či z akademického prostředí. Zvýšení vstupní ceny vedlo proto k zásadní obměně přispěvatelů do odborného časopisu. Zatímco v předchozím období hráli rozhodující roli osmašedesátníci, v současném období jsou to příslušníci nové generace.

Základními charakteristikami současného období jsou: konstrukce doxy na základě dichotomie teorie/historie, dominance akademického kapitálu a pozvolný nárůst intelektuál-

ního kapitálu a konečně upevňování autonomie. Za důležité znaky upevňování autonomie je přitom možné považovat mimo právě zmíněných charakteristik také snižování závislosti oboru na Ústavu mezinárodních vztahů (a tím i na Ministerstvu zahraničních věcí) a zvyšování vstupních cen.

OSOBNÍ DRÁHA

Než přistoupím ke shrnutí hlavních závěrů tohoto předběžného zamyšlení nad českým oborem mezinárodní vztahy, je třeba učinit ještě jeden krok, který by asi neměl chybět v žádné bourdieuovské analýze tohoto druhu. Jde o sebereflexi autora. Analýza oboru přispívá ke kolektivní sebereflexi podmínek, v nichž působíme a které spoluvytváříme. Je však zřejmé, že sama tato analýza je do velké míry výsledkem určitých objektivních faktorů, které na autora působí a které Bourdieu shrnuje do pojmu „osobní dráha“ (*Bourdieu, 2004*). Odhalení této osobní dráhy autorem samým může sice působit poněkud exhibicionisticky, nicméně je otázkou intelektuální poctivosti autora, který se tím přiznává ke své sociální zakotvenosti a neschovává se za chiméru nestranně objektivního poznání.

Pokusím se proto stručně naznačit tu část své osobní trajektorie, kterou považuji za důležitou pro svůj vztah k oboru. S oborem jsem poprvé přišel do kontaktu na studijním pobytu v Antverpách po dokončení bakalářského studia mezinárodního obchodu na Vysoké škole ekonomické v Praze (VŠE). V tomto kontaktu hráli rozhodující roli belgičtí profesori a belgické a americké učebnice, které nám předepisovali. Když jsem po svém návratu v roce 1994 začal studovat hlavní specializaci mezinárodní politika ve Středisku mezinárodních studií Jana Masaryka (SMS JM) na VŠE, měl jsem na základě své belgické zkušenosti určité, byť dost vágní povědomí o existenci mezinárodního oboru. Studium v SMS JM mne zaujalo. Bylo sice převážně faktografické, což odpovídalo habitu osmašedesátníků, kteří katedru založili a udržovali, zároveň však rozšiřovalo znalosti o předmětu oboru a svůj teoretický zájem jsem mohl uplatnit v rámci vedlejší specializace studia, jíž byla filozofie. Historický habitus jsem si do určité míry osvojil a jeho výsledkem byla má diplomová práce o vzniku NATO, psaná s rankovskou ambicí ukázat, jak to vlastně tenkrát bylo, která se setkala s velmi příznivým přijetím mých učitelů-osmašedesátníků a byla částečně publikována ve sborníku katedry (*Drulák, 1996*).

Jakožto slibný následovník jsem bez problémů získal místo asistenta a interního doktora v SMS JM. Svou dizertační práci jsem ve shodě s habitem jaksi samo sebou zamýšlel historicky, chtěl jsem navázat na svou diplomovou práci a podobně zpracovat širší téma vzniku studené války. Nicméně na zahraničních studijních pobytech, kde jsem se dostával do kontaktu se zahraniční literaturou (jakkoli se to dnes může zdát těžko uvěřitelné, tak ještě koncem devadesátých let nebylo v České republice jediné pracoviště, kde by byly k dispozici nejdůležitější odborné časopisy oboru), jsem si ujasňoval, že předěl mezi empirickým výzkumem a teorií v mezinárodní disciplíně neplatí a že naopak podle její doxy se dobrý empirický výzkum neobejde bez teoretického rámce.

Mezinárodní disciplína představovaná anglo-americkou literaturou se pro mne stávala základním referenčním rámcem, v čemž mne posilovalo i prostředí ÚMV, kam jsem v roce 1998 nastoupil jako vědecký pracovník. ÚMV se v té době z mého pohledu lišil od ostatních pracovišť především kvalitním vybavením knihovny, zapojením do mezinárodních projektů a vedením, které bylo v rukách představitelů nové generace badatelů. V prostředí ÚMV jsem se postupně propracovával k habituaci teoreticko-metodologického přístupu, přičemž v posledních šesti letech jsem jako člen vedení ústavu přispíval k dalšímu vyjasňování a upevňování tohoto prostředí. Rozšíření habituace teoretického přístupu považuji za nutnou podmínku pro překonání postkomunismu a pro rovnoprávnou integraci do mezinárodního oboru.

Střet historie s teorií jsem zažil při obhajobě své dizertační práce v roce 2000. Oproti původnímu záměru jsem práci pojal teoreticky jako problém střetu různých interpretací vzniku studené války a jejich politické funkce; rankovská otázka, co se vlastně stalo, mne

přestala zajímat. Takto koncipovaná práce narazila na nepochopení většiny mých kolegů ze SMS JM, kteří byli zklamáni, že se místo na historická fakta soustřeďuje na teoretické „spekulace“. Moje úspěšná obhajoba byla patrně výsledkem jejich shovívavosti k začínajícímu a slibnému, leč patrně dost pomýlenému kolegovi. Diskuze, které se kolem práce vedly, byly z hlediska mého tehdejšího předmětu výzkumu zcela jalové. Nicméně mi s určitým odstupem pomohly uvědomit si, jak určité návyky, tedy habitus, vrhají badatele do železné košile, z níž se nemůže vymanit a díky níž může i při těch nejlepších úmyslech oboru škodit.

O tom, že historický habitus současnému oboru mezinárodní vztahy škodí, jsem pevně přesvědčen. Až zpětně si uvědomuji, že právě z těchto důvodů jsem do své jinak standardní učebnice teorií mezinárodních vztahů (*Drulák, 2003*) zařadil pasáže vymezující teoretické poznání vůči historickému, které se v zahraničních učebnicích obvykle neobjevují a které byly u nás přijaty s výhradami. Tím rozhodně nechci historii upírat právo na poznání v oblasti mezinárodních vztahů, řada cenných prací v našem oboru doma i v zahraničí pochází právě z pera historiků. Vždy mne však znepokojovala situace, kdy historie zcela ovládá doxu disciplíny, a to ještě v podobě jakési amatérské historie, tedy snahy o historický popis bez jakékoli průpravy historickou metodologií.

Zejména zkušenost s (absentující) výchovou doktorandů na českých katedrách v posledních letech ukazuje, že zde vzniká řada popisných prací, které mohou mít v nejlepším případě a pouze po určité omezenou dobu hodnotu praktického manuálu, ale které v důsledku svého čistě faktografického zaměření nemohou nijak přispět k řešení základních otázek oboru. Za nejnepokojivější, byť pochopitelné považují to, že tento habitus není pouze věcí generační. Nemizí s postupným odchodem osmašedesátníků, nýbrž se částečně reprodukuje mezi jejich žáky v nové generaci badatelů. Tím se udržuje pro nás nevýhodná hranice mezi českými badateli a mezinárodním oborem, projevující se v nerovnoprávné integraci českých badatelů (*Drulák, 2001*). Na konkurzech se tak dnes často setkáváme s mladými uchazeči, kteří se mohou pochlubit bohatou odbornou publikační činností, aniž by byli schopni cokoli říci o teorii či metodologii oboru.

Samozřejmě tvrzení o železné košili se vztahuje i na teoreticko-metodologický habitus. Řada příspěvků na předních mezinárodních konferencích svědčí o tom, že vzhledem k doxe oboru jsou na místě i obavy z amatérské filozofie a sociologie. V českém prostředí jde však o hrozbu pouze potenciální, která ztrácí svůj význam v aktuální záplavě amatérské historie mezinárodních vztahů.

* * *

Co lze závěrem tohoto zaujatého zamyšlení nad českým oborem mezinárodní vztahy říci o vývoji a současném stavu jeho autonomie, typů a rozložení kapitálu a habitualizovaných zvyklostí? Shrneme-li předběžně poznatky, je možné říci, že autonomie oboru roste. Zatímco v šedesátých letech náležela disciplína politickému poli, v devadesátých letech se přesouvá do pole vědeckého a trend klesající závislosti na politickém poli pokračuje i v současnosti. Tomu odpovídají i proměny kapitálu disciplíny. Zatímco v šedesátých letech převažuje kapitál politický, v devadesátých letech se postupně prosazuje kapitál akademický, který dominuje i v současnosti, kdy je však v rostoucí míře doplňován také kapitálem intelektuálním.

S dynamikou autonomie a kapitálu je rovněž provázána dynamika doxy. Počáteční doxa se konstituuje jednak na základě politické dichotomie mezi reformními a ortodoxními komunisty a jednak na základě přesvědčení, že výzkum má především spoluutvářet diplomacii a používat deskriptivní metodu soudobých dějin. Devadesátá léta přináší novou politickou dichotomii antikomunistů a komunistů, ale metodologicky se doxa příliš nemění. Až v současném období dochází k tomu, že politické dichotomie z doxy mizí a namísto nich se ustavuje metodologická dichotomie teorie a historie.

Platnost těchto předběžných závěrů nelze přeceňovat. Jsou výsledkem prvního náčrtu možné bourdieuvské analýzy oboru. Jejich hlavní síla spočívá v tom, že poskytují empiricky i teoreticky odůvodněné hypotézy pro další výzkum, který by měl důkladněji operacionalizovat pojem kapitálu a na tomto základě systematicky vyhodnotit biografie a publikace představitelů oboru. Zveřejnění v této rané fázi výzkumu může posloužit dvojímu účelu. Na jedné straně může pomoci najít zásadní chyby v interpretaci a aplikaci bourdieuvských konceptů, a tím uchránit autora unikajícího Scylle amatérské historie před Charybdou amatérské sociologie. Na druhé straně tyto závěry mohou posloužit jako podnět k širší diskuzi nad naším oborem a jeho směřováním, a to jak z analytického, tak i normativního hlediska.

¹ V tomto ohledu souhlasím s jedním z oponentů, když říká, že „tento obor netvoří sociální realitu ve vlastním slova smyslu: tj. samohybnou sociální strukturu, která by byla jasně oddělitelná od svých přechodných individuálních nositelů“.

Literatura

- Bourdieu, Pierre (1988): *Homo Academicus*. London: Polity, 1988.
- Bourdieu, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*. Edited and introduced by John B. Thompson. London: Polity, 1991.
- Bourdieu, Pierre (2000): *Pascalian Meditations*. London: Polity, 2000.
- Bourdieu, Pierre (2004): *Science of Science and Reflexivity*. London: Polity, 2004.
- Drulák, Petr (2001): Mezinárodní vztahy – časopis a disciplína. *Mezinárodní vztahy*, ročník 36 (2001), číslo 1, s. 5–7.
- Drulák, Petr (1996): Některé aspekty vzniku NATO. In: *Evropské bezpečnostní struktury*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1996.
- Drulák, Petr (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003.
- Drulák, Petr (2002): Záblesk v totalitní temnotě – pokus o výzkum mezinárodních vztahů v období reformního komunismu. *Mezinárodní vztahy*, ročník 37 (2002), číslo 1, s. 40–57.
- Drulák, Petr – Druláková, Radka (2006): Czech Republic. In: Jørgensen, Knud Erik – Knudsen, Tonny Brems (eds.): *International Relations in Europe: Traditions, Perspectives and Destinations*. London: Routledge, 2006.
- Drulák, Petr – Druláková, Radka (2000): International Relations in the Czech Republic: A Review of the Discipline. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 3 (2000), No. 3, s. 256–282.
- Drulák, Petr – Königová, Lucie (2002): The Discipline of IR in Central and Eastern Europe. *European Political Science*, Vol. 1 (2002), No. 3.
- Kotyk, Václav (1968): Demokratizace a československá zahraniční politika. *Mezinárodní vztahy*, ročník 3 (1968), číslo 2, s. 3–11.
- Kotyk, Václav (1967): Historiografie a mezinárodní vztahy. *Mezinárodní vztahy*, ročník 2 (1967), číslo 2, s. 49–53.
- Ort, Alexandr (1968): Jsou mezinárodní vztahy vědou? *Mezinárodní vztahy*, ročník 3 (1968), číslo 1, s. 62–68.
- Ort, Alexandr (1966): Mezinárodní vztahy a politická věda. *Mezinárodní vztahy*, ročník 1 (1966), číslo 1, s. 62–67.
- Soják, Vladimír (1968): O nových rysech výzkumu mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy*, ročník 3 (1968), číslo 3, s. 55–56.
- Soják, Vladimír (1966): Problémy výzkumu soudobých mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy*, ročník 1 (1966), číslo 1, s. 68–77.
- Šnejdárek, Antonín (1966): K vývoji výzkumu mezinárodních vztahů v Československu. *Mezinárodní vztahy*, ročník 1 (1966), číslo 1, s. 4–16.
- Šubr, Jiří (2001): *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie. Sociologické teorie druhé poloviny 20. století*. Praha: ISV, 2001.

Poznámka

Autor by rád poděkoval Radce Drulákové, Petru Kratochvílovi a dvěma anonymním oponentům za cenné připomínky k textu.